

اهمیت و کاربرست مناجات شعبانیه در تربیت اعتقادی

محمدحسین زارعی رضائی

سردبیر

تحقق آن است، مربی باید باورهای مخاطب را سامان دهد تا بتواند بر متری تأثیر بگذارد. از آنجا که ظرف باور و اعتقاد دل و قلب انسان است «الایمان عقد بالقلب» (صدوق: ۱۸۶، حدیث ۲)، به همین جهت، بایسته است مربی برنامه تربیتی خود را برای درونی کردن باورهای متری و تثبیت اعتقادات قلبی او پیش

بربرد. یکی از لذت‌بخش‌ترین و دل‌نشین‌ترین حالت‌هایی که انسان می‌تواند از آن طریق باورهای خود را تقویت کند، رازونیز با معبود یکتا و خداوندی است که اعتقاد به وجود او اصل و بنیاد دیگر باورها به شمار می‌رود. در این میان تلاش برای برقراری ارتباط با آن ذات لایزال می‌تواند متری را در مسیر سلوک به درک مراتب و حقایق هستی یاری کند. نجوا خصوصی‌ترین نحوه ارتباط میان عبد با معبود خود است که برای متری لذیذترین لذات معنوی را در پی دارد. با این حساب اگر نجواکننده به این مهم عنایت داشته باشد که مناجات‌شونده مبدأ و منتهای هستی و غایة‌القصوی عالم وجود، بلکه اصل هستی است، لذت‌نذا، تا چه

رسد به نجوا، برای کسی غیر از او قابل درک و توصیف نیست. در این بین یکی از بهترین ابزارهای معاشقه با معبود دعاها، مأثورهای است که از اهل‌بیت عصمت و طهارت، علیهم السلام، به همین سبب به ما رسیده است. از میان این ادعیه نورانی که بی‌شک یکی از مهم‌ترین فواید آن تسهیل تربیت اعتقادی است،

مناجات شعبانیه نیایشی است که در منابع معتبر از امیرالمؤمنین حضرت امام علی بن ابیطالب، علیه السلام، روایت شده است. باری این زیارت عشق‌انگیز را که نوای پرمحتوای دلپذیرش، جذبه و شورآفرین و نجات‌بخش از زندان پیچاپیچ طبیعت است، این بزرگوار از آل عصمت، علیهم‌السلام، روایت کرده و گفته است که آن امامان (ع) بر زمزمه به این راز و نیاز مداومت داشته‌اند (محمدی گیلانی، ۱۳۷۵: ۲۴). این مناجات نمونه‌ای

از تضرع و توصیف حال برگزیده‌ترین بندگان صالح خداوند به شمار می‌آید. اگرچه این مناجات به‌صورت مرسل نقل شده است؛ اما علامه مجلسی سند آن را معتبر شمرده است و راوی آن (حسین ابن خالویه) را نیز ثقة دانسته است (ابن طاووس، ۱۳۶۷، ج ۲: ۶۸۶؛ مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۹۱: ۹۷؛ مجلسی، ۱۴۲۳: ۴۷).

تربیت اعتقادی مهم‌ترین بخش نظام جامع تربیتی اسلام است که در آن اصول اعتقادات اسلام، یعنی باور به خداوند، پیامبران، امامت، عدل و معاد، به متری منتقل می‌شود. در این بین، اعتقاد به وجود خداوند

اصل و بنیاد دیگر باورها به‌شمار می‌رود. از آنجا که اسلام نظام تربیتی ویژه خود را ارائه کرده، لازم است تا روش‌های مناسب با اصول اعتقادی اسلام بر مبنای متون اسلامی استخراج و تعیین شوند (موسوی، جواهری، اکرمی، ۱۳۹۶: ۸۹-۱۰۶). در تربیت اعتقادی که برقراری ارتباط مؤثر بین مربی و متری از لوازم

«مناجات شعبانیه»
آمیخته‌ای از خوف و
ترس و رجا و امید است.
از یک طرف چنان پیش
می‌رود که خود را درخوف
و یأس و در میان
عذاب الهی احساس
می‌کند و از طرف دیگر و
در همان حال، از متن و
دل این خوف امید و رجا
برمی‌خیزد

وَاسْمَعْ دُعَائِي إِذَا دَعَوْتُكَ

در این مناجات، مرتبی سه مرحله را پی می‌گیرد: اول دعاکننده است و انتظار دارد حق تعالی دعای او را بشنود؛ لذا می‌گوید: «وَاسْمَعْ دُعَائِي إِذَا دَعَوْتُكَ». در مرحله دوم حق تعالی را منادای خود قرار می‌دهد و از حضرت حق استماع ندا را می‌طلبد: «وَاسْمَعْ نِدَائِي إِذَا نَادَيْتُكَ». سپس به اوج می‌رسد و از حق تعالی درخواست می‌کند که به او توجه کند تا زمینه نجوای با حق برای او فراهم شود: «وَأَقْبِلْ عَلَيَّ إِذَا نَجَّيْتُكَ». البته ورود به وادی دعا، ندا و مناجات با آن ذات بی‌همتا برای هر کس ممکن نیست و تا فرد آمادگی لازم را در خود ایجاد نکرده باشد و شرایط ورود به این وادی را نداشته باشد، اذن دعا، ندا و نجوای با حق را نمی‌یابد.

صائب چه زیبا بیان می‌کند:

«تا که از جانب معشوق نباشد کششی / کوشش عاشق بیچاره به جایی نرسد»

یا در جایی دیگر می‌گوید:

«بی‌کشش، کوشش عاشق به مقامی نرسد / فارغ از سعی بود سالک اگر مجذوب است» (صائب تبریزی ۱۴۰۴، غزل ۱۴۴۱، بیت ۶)

در عین حال توجه به این نکته نیز حائز اهمیت است که هر کس در این وادی به اندازه لیاقت و قابلیت ذاتی خود می‌تواند از این فیض بی‌نظیر بهره‌مند شود.

امام خمینی (ره) در معرفی جایگاه مناجات شعبانیه و اینکه این مناجات حاوی عالی‌ترین مضامین عرفانی است، سخنانی شگفت‌انگیز دارند که به اختصار به ذکر چهار مورد از آن‌ها در این نوشتار بسنده می‌کنیم:

۱. ایشان در یکی از سخنان خود مناجات شعبانیه را دلیلی بر اثبات حقانیت امامان معصوم، علیهم‌السلام، تلقی می‌کند و می‌فرماید: «اگر نبود در ادعیه الا دعای مناجات شعبانیه، کافی

به تحقیق می‌توان ادعا کرد «مناجات شعبانیه» از جمله دعا‌های عارفانه‌ای است که از هر حیث در اوج قرار دارد. مضامین شامخ و محتوای قدسی و بی‌نظیر این مناجات با فرازهای دلکش و بی‌نهایت زیبای آن نه تنها بستر تحکیم اعتقادات را در مرتبی پایدار می‌کند، بلکه او را وابسته و مقیم کوی معبود می‌سازد. البته همه این نتیجه‌ها زمانی حاصل می‌شوند که مرتبی با آگاهی از مضامین عرفانی فرازهای نورانی این دعای مأثور و درک عمیق از محتوای آن، مهمان محفل مناجات شعبانیه شده باشد. حال اگر مرتبی با چنین معرفتی به محضر این مناجات نائل آید، لذت روحی و معنوی‌ای که برای او رقم می‌خورد و آن مرتبه‌ای از بهجت و انبساط روحی که درمی‌یابد، قابل توصیف نیست. بی‌تردید چنین حالات و لذات معنوی که مرتبی در اوج انبساط روحی به سبب نجوای با حق تعالی با تمام وجود خود احساس کرده است، در قالب کلمات و الفاظ نمی‌گنجد و مرتبی حاضر نیست آن لحظات و حالات بی‌نظیر نجوای با حق را با هیچ چیز دیگر معاوضه کند.

«مناجات شعبانیه» آمیخته‌ای از خوف و ترس و رجا و امید است. از یک طرف چنان پیش می‌رود که خود را در خوف و یأس و در میان عذاب الهی احساس می‌کند و از طرف دیگر و در همان حال، از متن و دل این خوف و یأس، امید و رجا برمی‌خیزد و فریاد می‌زند: «الهی ان اخذتني بجرمي اخذتك بعفوك و ان اخذتني بذنوبي اخذت بمغفرتك و ان ادخلتني النار اعلمت اهلها اني احبك» (خدای من، اگر مرا به جرم و تقصیرم مؤاخذه کنی، به دامن عفو و پناه می‌برم و اگر به گناهانم محاکمه‌ام نمایی، به مغفرت و گذشتت روی می‌آورم و اگر به آتش غضبت مرا داخل نمایی، به اهل آتش اعلام می‌کنم که تو را دوست دارم) (قادر، ۱۴۰۴، با تصرف و تلخیص).

بود برای اینکه امامان ما، امامان به حق اند؛ آن‌هایی که این دعا را انشا کرده‌اند و تعقیب کردند. تمام این مسائلی که عرفا در کتاب‌های طولانی خودشان نوشته‌اند یا خودشان می‌گویند، در چند کلمه مناجات شعبانیه هست؛ بلکه عرفای اسلام از همین ادعیه و از همین دعا‌هایی که در اسلام وارد شده است، استفاده کرده‌اند» (موسوی الخمینی، ۱۳۷۸، ج ۱۳: ۳۱ با اندکی تلخیص).

۲. همچنین ایشان مناجات مورد بحث را فراتر از ادراک افراد عادی می‌دانند و می‌فرمایند: «مناجات شعبانیه از بزرگ‌ترین مناجات و از عظیم‌ترین معارف الهی و از بزرگ‌ترین اموری است که آن‌هایی که اهلش هستند، می‌توانند تا حد ادراک خودشان استفاده کنند» (موسوی الخمینی، ۱۳۷۸، ج ۱۷: ۴۵۶).

۳. امام راحل عظیم‌الشان در سخنانی دیگر درک مناجات شعبانیه را برای کسانی که برای آنان ذوق عرفانی حاصل نشده است، ناممکن می‌دانند و می‌فرمایند: «چه بسا مسائل عرفانی که در قرآن و این مناجات‌های ائمه اطهار (ع) و همین مناجات شعبانیه هست که اشخاص، فلاسفه و عرفا ممکن است تا حدودی درک کنند، عناوین را بفهمند؛ لکن آن ذوق عرفانی چون حاصل نشده است، نمی‌توانند وجدان کنند...» (موسوی الخمینی، ۱۳۷۸، ج ۱۷: ۴۵۷).

۴. امام راحل عظیم‌الشان این فراز مناجات شعبانیه را که در واقع نقطه اوج آن است، مورد عنایت ویژه خود قرار می‌دادند و می‌فرمودند: «الْهِيَ هَبْ لِي كَمَالَ الْإِنْقِطَاعِ الْيَكِّ وَ أَنْزِ أَنْصَارَ قُلُوبِنَا بِضِيَاءِ نَظَرِهَا إِلَيْكَ حَتَّى تَخْرُقَ أَنْصَارَ الْقُلُوبِ حُجَبَ النُّورِ فَتَصِلَ إِلَى مَعْدِنِ الْعِظَمَةِ وَ تَصِيرَ أَرْوَاحَنَا مُعَلَّقَةً بِعِزِّ قُدْسِكَ الْهِيَ وَاجْعَلْنِي مِمَّنْ نَادَيْتَهُ فَاجَابَكَ وَ نَاجَيْتَهُ فَصَبَقَ لَجَلَالِكَ» (الهی و ارستگی از هر چیز و وابستگی کامل به آستانات را موهبتم فرما و دیدگان دل ما را به فروغ نظر به خود، روشن ساز تا دیدگان دل ما حجاب‌های نور را بزدرد و عرباناً به معدن عظمت واصل شود و جان‌های ما همچون شعاع بعزّ قدست، آویخته گردد. الهی مرا مظهر الهیت خویش گردان و از آنم قرار ده که ندایش فرمودی اجابت نمود و اندک نظری که به او افکندی مدهوش جلالت گردید) (محمدی گیلانی، ۱۳۷۵، ص ۲۲۹ و ۲۴۱). «این کمال انقطاع خروج از منزل خود و خودی و هر چه و هر کس و پیوستن به اوست و گسستن از غیر هبه‌ای الهی است به اولیای خلص. پس از صَعَق حاصل از جلال که دنبال گوشه چشم نشان دادن اوست (وَ لَا حَظَّتْ)» (موسوی الخمینی، ۱۳۷۸، ج ۱۷: ۴۵۷). در شرح این فراز برخی از صاحب‌نظران می‌نویسند: «مسئله انقطاع الی الله که مدلول آیه تَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِلًا (سوره مزمل) است، غیر از مسئله مشهور خلوت و عزلت یا صحبت و جمعیت است که در کتب اخلاق مطرح می‌باشد... این مسئله مورد وصیت قرآن است، در قوام آن نه عزلت و نه مخالطت مأخوذ است، بلکه مراد از انقطاع الی الله تعالی، و ارستگی ضمیر و سر انسان از غیر خدای تعالی در همه ابعاد نیازمندی‌هاست، و به عبارت دیگر انقطاع کامل الی الله سبحانه، و ارستن از هر نوع شرک ربوبی و وابستگی،

بلکه پیوستگی به آستان اوست که در سوره مزمل چنان‌که اشاره شد، رسول الله صلی الله علیه و آله به تحصیل این دولت عظمی مأمور شده است» (محمدی گیلانی، ۱۳۷۵: ۲۳۰).

نتیجه‌گیری

غرض از این نوشتار، گذشته از معرفی و بیان اهمیت مناجات شعبانیه، ترغیب معلمان و مربیان عزیز به استفاده از تمامی ظرفیت‌ها برای تقویت باورهای دینی و تربیت اعتقادی دانش‌آموزان و متربیان است. شایسته است عموم معلمان، به‌ویژه معلمان درس‌های حوزه دین و عقاید اسلامی، در طول سال تحصیلی فرصت را غنیمت بشمرند و متربیان خود را به‌ویژه در فرصت ماه رجب و شعبان برای ورود شکوهمند به ماه مبارک رمضان آماده مهمانی حق تعالی کنند. به نظر می‌رسد یکی از راهکارهای مؤثر در این خصوص معرفی هنرمندان ادعیه مأثوره از امامان علیهم السلام است که مناجات شعبانیه یکی از زیباترین آن‌هاست.

نکته کلیدی که باید مورد عنایت معلمان عزیز باشد، این است که هدف از آموزش دین چیزی جز ایجاد و تحکیم و تقویت باورهای دینی در متعلمان و متربیان نیست. حاصل کار معلمان باید تربیت انسان‌های مؤمن و معتقد به مبانی اسلامی باشد و این ادعیه می‌تواند ابزاری مطمئن و عاری از هرگونه انحراف برای رسیدن به این هدف مقدس، تحکیم و تقویت باورهای دینی، باشد. بنابراین هنر معلمی باید خود را در چشاندن شیرینی خلوت، انس و مناجات با پروردگار نمایان کند تا متربیان از این رهگذر به مقاصد عالی تربیت اعتقادی شرفیاب شوند.

پی‌نوشت

۱. معانی الأخبار عن أبي الصلت الهروي: سَأَلْتُ الرُّسَا عَلَيْهِ السَّلَامُ عَنِ الْإِيمَانِ؟ فَقَالَ: الْإِيمَانُ عَقْدٌ بِالْقَلْبِ وَ لَفْظٌ بِاللِّسَانِ وَ عَمَلٌ بِالْأَوْرَاحِ، لَا يَكُونُ الْإِيمَانُ إِلَّا هَكَذَا (شیخ صدوق، معانی الأخبار، بی تا: ۱۸۶ ح ۲، مجلسی ۱۴۰۳ ق، بحار الأنوار: ج ۶۹: ۶۵، حدیث ۱۳)

منابع

۱. ابن طائوس. علی بن موسی (۱۳۶۷). اقبال الاعمال. جلد دوم؛ تهران: دار الکتب الاسلامیه.
۲. الشیخ الصدوق. ابی جعفر محمد بن علی بن الحسین بن بابویه القمی (بی تا). معانی الأخبار. بیروت: دارالمعرفه للطباعة والنشر.
۳. صائب تبریزی. میرزا محمدعلی (۱۴۰۴). دیوان صائب تبریزی. چاپ سیزدهم. تهران: انتشارات نگاه.
۴. قادری. سید محمدتقی (۱۴۰۴/۱/۱۰). پایگاه اطلاع‌رسانی بلاغ.
۵. محمدی گیلانی. محمد (۱۳۷۵). شرح مناجات شعبانیه (با مقدمه و پاوری زین‌العابدین قربانی). تهران: نشر سایه. چاپ دوم.
۶. مجلسی. محمدباقر (۱۴۰۳ ق). بحار الأنوار. ج ۹۱، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۷. مجلسی. محمدباقر (۱۴۲۳ ق). زادالمعاد. چاپ اول. (محقق و مصحح: علاءالدین اعلمی) بیروت: مؤسسة الأعلمی للمطبوعات.
۸. موسوی. سیدابوالقاسم؛ جواهری. محمد؛ اکرمی. ایوب (۱۳۹۶). «روش‌های ایجاد و تعمیق باور به وجود خداوند در تربیت اعتقادی براساس سیره امام رضا (ع)». دو فصلنامه آموزه‌های تربیتی در قرآن و حدیث. دوره سوم، شماره ۲، شماره پیاپی ۶، اسفند ۱۳۹۶، صص ۸۹-۱۰۶.
۹. موسوی الخمینی. سیدروح الله (۱۳۷۸). صحیفه امام خمینی (ره). تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).